

TAUPOMOSIOS KASOS LIETUVOJE XIX A. ANTROJOJE PUSĖJE–XX A. PRADŽIOJE

Irena Čepienė

Saulėtekio al. 9
LT-10222 Vilnius
El. p. irena.cepiene@ef.vu.lt

Meilutė Jasienė

Saulėtekio al. 9
LT-10222 Vilnius
El. p. jasiene@takas.lt

Taupomųjų kasų kūrimas ir veikla nuo jų atsiradimo carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nėra sistemingai ištirta. Valstybinių taupomųjų kasų indėlius lietuviškosiose gubernijose įvairiais metais nagrinėjo A. Rimka, A. Prūsas, taupomųjų kasų kūrimą – I. Čepienė, V. Mačiekus. Lietuvos valstybės istorijos archyve yra duomenų apie taupomųjų kasų veiklą tik nuo 1886 m., be to, jie neišsamūs, tik dalies taupomųjų kasų ir ne visų metų. Remiantis pirminiais šaltiniais ir kita informacija, straipsnyje sisteminiame, apibendrinami ir analizuojami duomenys apie Rusijos užgroboje dabartinės Lietuvos teritorijoje buvusių taupomųjų kasų tinklą, jų veiklos pagrindinius rodiklius, gyventojų indėlių lygį, indėlininkus XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje.

Pagrindiniai žodžiai: taupomoji kasa; centrinė kasa; pašto-telegrafo kasa; indėlis; gubernija; taupomoji knygelė; palūkanos; palūkanų norma.

Įvadas

Patys pirmieji bandymai kurti taupomasias įstaigas sietini su labdaros tikslais. Kasos buvo steigiamos teikti materialinę pagalbą, paskolas ūkiams. Petro Šalčiaus (1935: 10) ir Venanto Mačiekus (1999: 29) nuomone, Lietuvoje pirmą tokią kasą įsteigė kunigas Povilas Ksaveras Bžostovskis paties įkurtoje Merkinės respublikoje (dab. Šalčininkų r. Turgelių seniūnija), dar esant bendrai Lietuvos ir Lenkijos valstybei.

XVIII a. antrojoje pusėje, po sunkių karų su Švedija ir Rusija, ūkinis gyvenimas Lietuvoje pradėjo atsigausti, pažangesnieji bajorai dėjo pastangas lengvinti baudžiauninkų padėtį. Prie dvarų buvo pradėtos steigti dviejų rūšių kredito įstaigos: valstiečių kasos (skolindavo pinigų) ir grūdų sandėliai (skolindavo grūdus).

Po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo (1795 m.) ir Rusijos okupacijos šios kredito įstaigos nebuvo panaikintos ir veikė Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo.

Lietuvos teritorija buvo padalyta į gubernijas. Iš pradžių jos dar buvo vadinamos Lietuvos gubernijomis, bet vėliau Lietuvos vardas iš viso dingsta ir vietoj jo atsiranda pavadinimas Rusijos šiaurės vakarų kraštas. Lietuvos ūkio raida tampa priklausoma nuo carinės administracijos vykdytos ekonominės politikos.

XIX pradžioje, pradėjus sparčiau plėtoti prekiniamis ir piniginiams santykiams, atsiranda būtinos prielaidos telkti pinigines santaupas ir naudoti jas kaip vieną iš kredito sistemos išteklių, taigi padidėja dėmesys taupymo reikalams ir okupuotoje Lietuvoje.

Carinės Rusijos teritorijoje taupomosios kasos pradėtos steigti prie valsčių valdybų, išleidus 1839 m. birželio 10 d.* įstatymą dėl pagalbos ir taupomųjų kasų kūrimo (Žurnal 1858: 266). Valstybiniuose dvaruose buvo steigiamos taupomosios kasos ir pagalbos kasos. Taupomosios kasos turėjo rinkti santaupas ir buvo „patikimas būdas išsaugoti ir padidinti palūkanomis likusias nepanaudotas pinigų sumas“ (Žurnal 1858: 240), o pagalbos kasos

*Datos visur nurodomos pagal senąjį kalendorių.

- Irena Čepienė – docentė, socialinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Finansų katedros vedėja.
Veiklos sritys: Lietuvos finansų, bankų ir pinigų istorija, finansų ir bankininkystės teorija.
- Meilutė Jasienė – docentė, socialinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Finansų katedra.
Veiklos sritys: bankininkystės teorija, Lietuvos bankų ir pinigų istorija.

jas kartu su kitais šaltiniais (valstybės paskolintu pagrindiniu kapitalu, valsčiaus kapitalu, kasos pelnu) naudojo valstiečiams kredituoti. Taupomąsias kasas tvarkė valsčių valdybos.

1850 m. buvo nuspręsta steigti tokias kasas ir vakarinėse Rusijos imperijos gubernijose, tarp jų – ir Vilniaus bei Kauno. Šioms kasoms įkurti iš valstiečių pagalbos kapitalo (sudaryto valsčiuose iš rinkliavų ir baudų) buvo skirta 2 tūkst. rublių Vilniaus ir 2,5 tūkst. rublių – Kauno gubernijai (Žurnal 1858: 248). Vis dėlto taupomosios kasos buvo atidarytos tik Vilniaus gubernijoje ir atlikdavo tik labai smulkias operacijas*. 1852 m. Vilniaus, Gardino, Minsko ir Volynės gubernijose 45 taupomųjų kasų priimtų indėlių suma sudarė tik 3 783 rublius. Kauno gubernijoje, „neturint indėlių“ (Žurnal 1858: 252), tokios kasos iš viso nebuvo atidarytos.

Tačiau dėl buvusių baudžiavinių sąlygų, valstiečių nenoro parodyti turimas santaupas valsčiaus ponams ir panašių priežasčių taupomosios kasos negalėjo atlikti joms iškeltų uždavinių. Vėliau imtos steigti naujos kredito įstaigos – kredito kooperatyvai (Lietuvoje vadinti taupomosiomis-skolinamosiomis kasomis), savitarpio kredito bendrovės (žr. Terleckas 2004b).

Taupymo įstaigų kūrimui ir veiklai buvo būdingi tie patys Rusijos imperijos ekonominio ir politinio atsilikimo lemiami prieštaravimai, kaip ir visai carinės Rusijos kredito sistemai (žr. Terleckas ir kt. 2003: 82). 1902 m. profesorius Nikolaj Nikolajevič Beljavskij (1902: 3) rašė: „Rusijoje požiūris į liaudies santaupas kaip į didelės valstybinės svarbos reikalą negali būti laikomas visuotinai paplitusiu; be to, ir taupomąsias kasas atidarant bei jas priartinant prie gyventojų pas mus susiduriama su tokiomis kliūtimis, apie kurias negali būti ir kalbos Vakarų Europos šalyse“. Nors finansų ministerija ir steigė taupomąsias kasas, tačiau tai „dar nėra pakankama, kad rusų gyventojai jomis naudotųsi“, „būtina energingiausia šių įstaigų propaganda“. Apskritai konstatuojama, kad „iš tikrųjų taupomoji kasa dar neprigijo mūsų kaime“ (Beljavskij 1902: 4).

Lietuviškosiose gubernijose papildomų sunkumų sudarė vykdyta rusifikavimo politika, ypač po 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų žiauraus nuslopinimo, politinės bei ekonominės spaudos didinimas, vietos valstiečių ir pramoninkų diskriminavimas.

Imperinė valstybės finansų sistema buvo organizuota taip, kad kai kurių valstybinių įstaigų išlaidų išlaidos buvo priskiriamos prie vietos išlaidų, o jų pajamų apskaita buvo centralizuota. Todėl finansų ministerijos apyskaitos rodė lietuviškųjų gubernijų nuostolį. Maždaug trečdalis lietuviškųjų gubernijų pajamų (15–17 mln. rb) buvo skiriama kariuomenei išlaikyti, apie 30 procentų visų pajamų – kelių ministerijai, o geležinkelio duodamos pajamos ir grynasis pelnas (kasmet apie 10 mln. rb) į Lietuvos pajamų sąmatas nebuvo įtraukiami. Kasmet po 2–4 mln. rublių „nepaprastųjų“ išlaidų būdavo skiriama įvairiai apsaugai, slaptai priežiūrai, rusinimo politikai įgyvendinti ir panašioms reikalingoms, 3–4 mln. rublių – vidaus reikalų ministerijai, 0,5 mln. rublių – pravoslavų sinodui. Panaši buvo ir kredito sektoriaus padėtis. Valstybinių bankų ir taupomųjų kasų finansinių operacijų pajamos buvo priskiriamos centrinėms įstaigoms, o Lietuvoje esančioms finansų įstaigoms išlaikyti reikalingos lėšos buvo skaičiuojamos kaip krašto išlaidos (Rimka 1922: 94–95).

Be kitų priemonių (žemėvaldos telkimo rusų rankose, kolonijinės mokesčių ir muitų politikos), Rusijos imperiniams tikslams buvo pasitelkta ir diskriminacinė kredito politika. Šiems tikslams tarnavo ir kredito išteklių kaupimas, panaudojant okupuotų kraštų gyventojų santaupas.

1. Taupomųjų kasų steigimo ir veiklos teisinis reglamentavimas

Pagal 1841 m. spalio 30 d. įstatų buvo pradėtos kurti pirmosios Rusijos imperijos teritorijoje miestų taupomosios kasos. Jų tikslas – „priimti nedideles sumas saugoti, kaupiantis palūkanoms, įvairaus luomo nepasiturintiems žmonėms suteikti priemonę patikimu ir naudingu būdu taupyti mažus išlaidų likučius, atsargai būsimiems reikalingams“ (Svod 1857: 247). 1862 m. šis įstatų straipsnis buvo papildytas nuostata, kad „tokios kasos gali būti steigiamos visuose miestuose, gyvenvietėse ir miesteliuose“, taip pat nurodyta galimybė atidaryti taupomųjų kasų skyrius. Taupomosios kasos galėjo būti steigiamos prie apskričių išdinių, miestų dūmų arba miestų visuomeninių bankų (Rossija 1887: 141).

*Apie valstiečių kasas, valsčių taupomąsias ir pagalbos kasas rašoma V. Terlecko (2004a) straipsnyje.

Priėmusi iš indėlininko tam tikrą sumą, taupomoji kasa išduodavo nustatytos formos taupomąją knygelę (Svod 1857: 249). Vienam asmeniui galėjo būti išduodama tik viena knygelė. Nustatyta, kad taupomoji kasa dirbtų „ne rečiau kaip du kartus per savaitę ne trumpiau kaip po tris valandas, iš jų – vieną kartą sekmadienį po pietų, o kitomis dienomis pageidautina vakaro valandomis, t. y. kai darbo klasė labiausiai laisva“ (Rossija 1887: 145). Iki 1857 m. už indėlius buvo mokama 4 procentų, vėliau – 3 procentų metų palūkanų norma (Svod 1857: 250), nuo 1862 m. – vėl 4 procentai (Rossija 1887: 147).

1853 m. įstatai buvo papildyti nurodymu dėl priimamo indėlio dydžio: „iš vieno asmens ne mažiau kaip 50 sidabro kap. ir ne daugiau kaip 50 sidabro rb per vieną kartą; vieno asmens indėlių suma turi būti ne didesnė kaip 750 sidabro rublių“ (Svod 1857: 248). 1862 m. nustatytos ribos buvo praplėstos: indėlis – nuo 25 kapeikų iki 50 rublių, indėlio suma – iki 1 tūkst. rublių (Rossija 1887: 145).

Šios rūšies taupomosioms kasoms vadovavo Valstybinis bankas (Rossija 1887: 142). Tačiau taupomųjų kasų operacijos buvo visai menkos, kasoms pavyko sutelkti tik labai nedideles pinigines lėšas.

1885 m. birželio 1 d. buvo patvirtinti nauji taupomųjų kasų įstatai, jos buvo pavadintos „valstybinėmis taupomosiomis kasomis“. Įstatuose supaprastinta naujų kasų atidarymo tvarka, o tai palengvino taupomųjų kasų tinklo plėtrą. Valstybinių taupomųjų kasų įstatai buvo tobulesni nei ankstesnieji, todėl juos priėmus padidėjo indėlių įplaukos, pastebimai plėtėsi taupomųjų kasų tinklas.

Naujųjų įstatų 1 straipsnyje buvo nurodytas valstybinių taupomųjų kasų tikslas – „indėlių priėmimas juos didinant palūkanomis, suteikiant gyventojams būdus kaupti santaupas“. 2 straipsnyje rašyta, kad vyriausybė prisiima atsakomybę už valstybinių taupomųjų kasų lėšas, o 4 straipsnyje pateikti indėlių paslapties saugojimo reikalavimai ir tarnautojų atsakomybė. Prie 1 straipsnio buvo pateikta pastaba, kad valstybinėms taupomosioms kasoms pavedamas „pajamų (pensijų) ir kapitalų draudimas pagal pridedamas taisykles“ (Svod 1910: 57–59), t. y. suteikiama teisė atlikti ilgalaikio draudimo operacijas – gyvybės, pensijų ir stipendijų draudimą (Svod 1910: 67).

Valstybines taupomasias kasas ir jų skyrius buvo galima atidaryti prie Valstybinio banko, izdinių, muitinių, prie visų vyriausybinių ir visuomeninių įstaigų, o taip pat finansų ministro leidimą turinčiose privačiose įstaigose (*ustanovlenija*) ir įmonėse (*zavedenija*). Valstybinių taupomųjų kasų bendrąją priežiūrą vykdė Valstybinių taupomųjų kasų valdyba, taupomosios kasos priežiūros tvarka tiesiogiai buvo pavaldžios Valstybinio banko vietinėms įstaigoms. Įstatuose nurodyta, kad indėlininkais gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys: „1) abiejų lyčių įvairių luomų ir amžiaus asmenys; 2) įstaigos ir bendrovės (*obščestva*)“. Taip pat nustatyta, kad gali būti priimami dviejų rūšių indėliai: iki pareikalavimo ir ypatingos paskirties, arba su tam tikra sąlyga (Svod 1910: 62). Indėliai, padedami „su sąlyga – laidotuvėms“, jau buvo minimi ir anksčiau – 1862 m. spalio 16 d. įstatuose (Rossija 1887: 145).

Naujuosiuose įstatuose mažiau apribojimų taikyta indėlio dydžiui, t. y. buvo nustatyta tik priimamo indėlio suma: vieno asmens indėlis turėjo būti ne didesnis kaip 1 tūkst. rublių, įstaigos ar draugijos – ne didesnis kaip 3 tūkst. rublių. Indėlininkas galėjo turėti tik vieną indėlio iki pareikalavimo taupomąją knygelę ir vieną – ypatingos paskirties indėlio taupomąją knygelę. Pažeidęs šį draudimą, jis buvo baudžiamas – pagal neleistiną laikyti knygelę nebuvo mokamos palūkanos, o indėliai buvo susumuojami. Jei indėlio suma, atsiimama pagal vieną knygelę, buvo didesnė kaip 100 rublių, indėlininkas kasai apie tai turėjo pranešti prieš 7 dienas. Šiuose įstatuose konkreti palūkanų norma nebuvo nustatyta, tačiau pažymėta, kad ją nustato finansų ministras (Svod 1910: 63–64).

Nejudinti 30 metų senumo indėliai buvo nurašomi į kasos pajamas (Svod 1910: 65). Pagal archyvinius duomenis, Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 centrinėje kasoje 1912 m. gruodžio mėn. į pajamas buvo nurašyti 67 tokie indėliai, kurių vertė kartu su palūkanomis sudarė 474,67 rublio, 1913 m. – 76 indėliai su palūkanomis, sudarė 411,48 rublio. Dauguma tokių indėlių – po kelis rublius, iš viso jie sudarė tik 0,01 procento visų indėlių sumos. Didžiausi nurašyti indėliai buvo 197,62 rublio, 109,57 rublio ir 132,81 rublio. Kai kurie nurašyti indėliai vėliau buvo atkurti.

Iš 1894 m. vasario 12 d. Valstybinio banko valdytojo taupomųjų kasų reikalams rašto Nr. 25 matyti carinės valdžios siekis pagyventi taupomųjų kasų darbą ir pritraukti smulkiuosius indėlininkus. Šiame rašte reiškiamas susirūpinimas dėl taupomosiose kasose atliekamų operacijų tikslingumo, teisingumo ir „paplitimo neturtingosios klasės aplinkoje“. Taip pat pareiškiami priekaištai siunčiamiems revizoriams, kad jie atlieka tik vienpusę kontrolę ir nesigilina į kasų naudojamus operacijų atlikimo metodus, kasų santykius su klientais, kurie gali būti reikšmingi „liaudies santaupų pritraukimo į kasą atžvilgiu“. Tai „yra ypač svarbu, turint galvoje tą aplinkybę, kad žymių taupomųjų kasų indėlininkų dalį sudaro mažiausiai apsišvietusi ir net mažaraštė gyventojų klasė“, todėl palaikant santykius su tokiais klientais turi būti vengiama formalizmo, jiems turi būti atitinkamai paaiškinama (LVIA 1894a: 2).

Vis dėlto 1897 m. lietuviškosiose gubernijose iš 100 asmenų mokančiųjų skaityti ir rašyti buvo net 52. Rusijoje jų buvo tik 21, Lenkijoje – 41. Palyginimui pateiksime ir kai kurių Vakarų Europos šalių 1905–1906 m. duomenis: Austrijoje šis rodiklis buvo 56, Italijoje – 53, Ispanijoje – 47 (Rimka 1922: 115). Taigi žmonių apsišvietimo lygis tuometėje Lietuvoje laikytinas gana aukštu, ypač prisimenant, kad tuo laiku ne tik mokymas, bet ir skaitymas bei spauda gimtąja lietuvių kalba caro valdžios buvo uždrausti ir persekiojami.

Sprendžiant iš Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) saugomų revizorių ataskaitų, į minėtame rašte nurodytas pastabas atsižvelgė ne visi revizoriai, daugelis jų ir toliau pateikdavo formalias ir ne visada tvarkingai parengtas ataskaitas. Vis dėlto yra ir kitokių pavyzdžių – tai 1902 m. rugsėjo 22 d. kontrolieriaus K. V. Darmančiovo pateikta ataskaita apie Šiaulių valstybinėje taupomojoje kasoje Nr. 344 atliktą reviziją. Ši gana reikšminga centrinė taupomoji kasa buvo įsteigta prie iždinės, 1913 m. prie jos buvo 33 pašto-telegrafo kasos (Spisok 1913: 110–111). Ataskaitoje taupomosios kasos veikla įvertinta teigiamai, tačiau pažymėta: „nors indėliai nuolat didėja, bet ne tokiu mastu, kuris atitiktų Šiaulių, kaip miesto su smarkiai išplėtota pramone ir prekyba, ekonomines sąlygas“. Toliau pateikiama pastaba dėl darbo laiko: kasa dirba nuo 9 val. ryto iki 2 val. dienos kasdien, išskyrus sekmadienius ir šventes, taigi jos paslaugomis gali naudotis tik nedirbantys ir nebent žydai šeštadieniais. Odos, tabako, saldainių ir kitų fabrikų darbininkai, daugiausia krikščionys, sekmadieniais taupomosios kasos paslaugomis negali naudotis. Siūloma keletui valandų atidaryti kasą sekmadieniais, nes daug valstiečių atvyksta į bažnyčią (LVIA 1894a: 12–13).

2. Valstybinių taupomųjų kasų tinklo plėtros bruožai

Iš Rusijos imperijos Valstybinių taupomųjų kasų 1898 m. sausio 1 d. balanso ataskaitos matyti, kad indėliai sudarė 465 706 tūkst. rublių ir daugiausia jų (453 304 tūkst. rb) buvo investuota į obligacijas – procentinius vertybinius popierius (Golubev 1899: 4).

1899 m. pradžioje trijose lietuviškose gubernijose (Vilniaus, Kauno ir Suvalkų) jau veikė 196 taupomosios kasos, iš jų – 26 centrinės, 169 pašto-telegrafo ir 1 fabrikų-gamyklų kasa (žr. 1 lent.).

1 lentelė

Valstybinių taupomųjų kasų tinklas Lietuvoje 1899 m. sausio 1 d.

Taupomosios kasos	Vilniaus gubernija	Kauno gubernija	Suvalkų gubernija	Iš viso
Centrinės	9	8	9	26
Pašto-telegrafo	67	81	21	169
Fabrikų-gamyklų	–	1	–	1
Iš viso	76	90	30	196

Šaltinis: Jeżegodnik (1900: 533).

Kitame šaltinyje nurodyta, kad 1899 m. rugsėjo 1 d. Vilniaus gubernijoje veikė 8, Kauno gubernijoje – 7 centrinės taupomosios kasos (Golubev 1899: 13, 15).

Duomenų, rodančių taupomųjų kasų tarnautojų darbo užmokesį, rasti nepavyko, tačiau jo lygį apie 1895 m. rodo finansų ministro S. Vitte pasirašytas „Valstybinio banko kontorų ir skyrių pareigų ir darbo užmokesčio sąrašas“. Kai kurie į šį sąrašą įtraukti rodikliai pateikiami 2 lentelėje:

2 lentelė

Valstybinio banko kontorų ir skyrių darbuotojų darbo užmokestis

(rubliais)

Pareigos	Atlyginimas	Maistpinigiai	Butpinigiai	Iš viso
Kontoros valdytojas	4 700	2 300	Valdiškas butas	7 000
Kasininkas, kontrolierius, buhalteris, sekretorius	700	320	180	1 200
Archyvaras	700	320	180	1 200
Juriskonsultas	1 000	530	270	1 800
Gydytojas	350	160	90	600
Skyriaus valdytojas, 1 kategorija	3 400	1 600	Valdiškas butas	5 000
Skyriaus buhalteris, 1 kategorija	1 200	560	240	2 000
Skyriaus buhalteris, 2 kategorija	1 050	530	220	1 800

Šaltinis: LVIA (1895c: 67).

Kaip matyti, net kasininko ir kitų panašaus lygio Valstybinio banko tarnautojų darbo užmokestis buvo labai didelis, du kartus didesnis nei gydytojo. Aišku, taupomųjų kasų, kaip žemesnio rango valstybės institucijų, tarnautojų darbo užmokestis turėjo būti šiek tiek mažesnis, bet taip pat gana didelis.

Nors XIX a. pabaigoje lietuviškosiose gubernijose pramonė augo sparčiau nei vidutiniškai visoje Rusijos imperijoje, vis dėlto ji čia buvo labai silpnai išplėtota, silpniau nei gretimose gubernijose. 1885–1887 m. fabrikų ir gamyklų produkcija, tekusi vienam gyventojui Vilniaus ir Kauno gubernijose, buvo 6–7 kartus mažesnė nei Kurliandijos ir 15–18 kartų mažesnė nei Lifliandijos gubernijoje (Tamošiūnas 1974: 18). Lietuviškųjų gubernijų žemės ūkio metinė produkcija sudarė maždaug 185 mln. rublių, o bendroji pramonės ir pramoninio pobūdžio verslų produkcija – apie 73,5 mln. rublių (Meškauskas ir kt. 1976: 268–269). Tačiau lietuviškųjų gubernijų prekybos su kitomis Rusijos imperijos gubernijomis apyvarta 1900 m. buvo teigiama – prekių išvežta 10,31 proc. daugiau nei atvežta (Meškauskas ir kt. 1976: 129).

Po baudžios panaikinimo vykusių ekonomikos plėtrą rodo ir žemės kainų didėjimas: per 35 metus Vilniaus gubernijoje jos padidėjo vidutiniškai 3,7 karto, o Kauno gubernijoje – 2,7 karto (Meškauskas ir kt. 1976: 124–125).

3 lentelė

Valstybinių taupomųjų kasų indėlių ir taupomųjų knygelių skaičius lietuviškosiose gubernijose 1899 m. sausio 1 d.

Indėlininkų užsiėmimas	Taupomųjų knygelių skaičius		Indėlių suma		Indėlio vidutinis dydis, rb
	vienetai	dalis, %	tūkst. rb	dalis, %	
Žemėvalda	1 724	3,3	440,6	4,7	256
Žemdirbystė ir kaimo verslai	10 963	20,9	2 659,3	28,1	242
Miesto verslai	9 086	17,4	1 238,0	13,1	136
Darbas fabrikuose, gamyklose ir rūdynuose	731	1,4	84,2	0,9	115
Patarnavimas	6 183	11,8	742,7	7,9	120
Prekyba	6 085	11,6	986,9	10,4	162
Karinė tarnyba:					
karininkai	1 247	2,4	263,1	2,8	211
žemesnieji laipsniai	2 655	5,1	346,3	3,7	2
Dvasininkai	753	1,4	220,7	2,3	293
Civilinė tarnyba	4 063	7,7	811,2	8,6	200
Privati tarnyba	6 798	13,0	1 243,1	13,2	183
Kita	2 079	4,0	407,2	4,3	196
Iš viso	52 367	100,0	9 443,3	100,0	180

Šaltinis: Ježegodnik (1900: 400–404).

Kaip matyti iš 3 lentelės, didžiausią visos indėlių sumos dalį sudarė indėliai, turėti asmenų, užsiimančių žemdirbyste ir kaimo verslu (28,1 proc.), privačia tarnyba (13,2 proc.), prekyba (10,4 proc.), o mažiausią – asmenų, dirbančių fabrikuose, gamyklose ir rūdynuose (0,9 proc.).

1899 m. sausio 1 d. lietuviškosiose gubernijose iš viso buvo 52 367 taupomųjų kasų indėlininkai. Jų laikomi indėliai sudarė 9 443,3 tūkst. rublių, t. y. vidutinis indėlio dydis buvo 180,33 rublio. Rusijos imperijoje indėlio vidurkis buvo šiek tiek didesnis – 185 rubliai. Stambiausi indėlininkai lietuviškosiose gubernijose, kaip ir visoje imperijoje, buvo dvasininkai – vidutinis jų laikomo indėlio dydis buvo 293 rubliai. Antrą vietą užima žemvaldžiai (256 rb), trečią – žemdirbyste ir kaimo verslais besiverčiantys indėlininkai (242 rb). Visoje imperijoje pastaroji indėlininkų grupė pagal indėlio vidurkį užėmė tik šestą vietą (197 rb). Paskutinę vietą, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, užėmė fabrikų darbininkai – jų indėlių vidutinis dydis buvo 115 rublių, tačiau imperijos vidurkis buvo šiek tiek didesnis – 136 rubliai.

Tokie rodikliai atitinka tuometį lietuviškųjų gubernijų ekonomikos lygį. 1897 m. lietuviškosiose gubernijose gyveno 3 733 tūkst. gyventojų (Rimka 1922: 26–27), iš jų 12,75 procento – miestuose (Meškauskas ir kt. 1976: 120). Turtingiausi gyventojai sudarė 2,3–2,8 procento, pasiturintys smulkieji savininkai – 17,2–17,9 procento, vargingi smulkieji savininkai – 20,9–29,6 procento, samdomi ir iš dalies samdomi asmenys – 50,9–58,4 procento lietuviškųjų gubernijų gyventojų (Meškauskas ir kt. 1976: 139). 1897 m. sausio 1 d. lietuviškosiose gubernijose 1 tūkst. gyventojų teko apie 14 taupomųjų knygelių.

Duomenys apie indėlius ir indėlininkų socialinę sudėtį, nustatyti remiantis Vilniaus gubernijos Švenčionių m. taupomosios kasos Nr. 246 (antrosios pagal dydį gubernijoje) indėlininkų registracijos knygos, saugomos LVIA, įrašais nuo 1890 m. gegužės 16 d. iki 1891 m. gegužės 22 d., pateikiami 4 lentelėje. Tarp šios kasos indėlininkų buvo keletas labdaros organizacijų, taip pat Švenčionių cerkvė (indėlis – 50 rb). Indėlininkai ne visada registruoti laikantis griežtų klasifikavimo kriterijų ir ne visada tvarkingai, keletas eilės numerių supainioti. Išvardytų luomų indėlininkų užsiėmimai buvo įvairūs, pavyzdžiui, prie valstiečių luomo buvo priskirtas virėjas, remonto darbininkas, felčeris, kambarinė, tarnaitė, auklė, vargonininkas, kalvis, alaus gamyklos darbuotojas, liaudies mokytojas, prie miestiečių – vežėjas, mūrininkas, batsiuovys, siuvėjas, tabako fabriko darbuotojas. Kitų luomų kategorijai 4 lentelėje priskiriami pavieniai indėlininkai: valdininkas, paštininkas, felčeris, policininkas, namo savininkė ir kt.

4 lentelė

1890 m. gegužės 16 d.–1891 m. gegužės 22 d. Švenčionių m. taupomosios kasos Nr. 246 priimti indėliai pagal indėlininkus

Luomas+	Indėlininkų amžius, metais					Indėlio suma, rb				Iš viso	
	iki 16	17–25	26–50	51–70	>70	iki 5	6–10	11–50++	>100	skaičiais	%
Miestiečiai	9	11	17	3	2	17	8	17	–	42	29,0
Valstiečiai	7	11	28	8	4	–	3	54	1	58	40,0
Mokytojai	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1	0,7
Gydytojai	–	–	1	–	–	–	–	1	–	1	0,7
Bajorai	3	3	10	1	–	2	3	12	–	17	11,7
Pensininkai, pensininkų žmonos	–	–	–	3	–	–	–	3	–	3	2,0
Pirkliai	1	1	1	–	–	1	1	1	–	3	2,0
Kariškiai (ir atsargos)	–	–	5	–	–	–	–	4	1	5	3,5
Dvasininkai	–	–	2	–	–	–	2	–	–	2	1,4
Kiti	–	2	5	6	–	–	1	11	1	13	9,0
Iš viso:											
skaičiais	20	20	69	21	6	20	18	103	4	145	
%	13,8	20,0	47,6	14,5	4,1	14,0	12,0	71,0	3,0		100,0

Pastabos: +šaltinyje – zvanije;

++įrašų nuo 51 iki 100 rublių nebuvo.

Šaltinis: LVIA (1890); sudaryta autorių.

Beveik pusė indėlininkų (47,6 proc.) buvo 26–50 metų amžiaus asmenys. Priimti nedideli indėliai, vidutinis įnašas – 34 rubliai, daugiausia indėlių (71 proc.) – nuo 11 iki 50 rublių, didžiausi indėliai buvo du – 623,39 rublio ir 744,12 rublio. 14 indėlių buvo su sąlyga – laidotuvėms, 13 iš jų – po 50 rublių, 1 indėlis – 25 rubliai.

57 procentus indėlininkų sudarė vyrai, 43 procentus – moterys. Lietuviškos indėlininkų pavardės ir vardai gerokai surusinti, bet kai kurių dar galima atpažinti lietuvišką kilmę, kaip pavyzdžiui, bajorių Žemaitel ir Barščevskaja (mergautinė pavardė – Gaidys), valstiečių Prunskij, Prunskaja, Mikšta, Rastenis, Rastenisova, atsargos kariškių Barzda ir Pokšta.

1886–1910 m. laikotarpio indėlių apimtį rodo LVIA saugomi Kauno valstybinės taupomosios kasos Nr. 136 duomenys. Iš jų matyti, kad jos centrinėje taupomojoje kasoje, aptarnavusioje Kauno miestą, indėliai sparčiai didėjo: 1886–1910 m. – net 64,5 karto.

1894–1910 m. Kauno mieste indėliai padidėjo 3,4 karto. Pašto-telegrafo kasose, aptarnavusiose periferiją, indėliai tuo pačiu laikotarpiu padidėjo 33,3 karto (žr. 5 lent.). Taigi miesteliuose ir kaimo vietovėse indėliai didėjo gerokai sparčiau. Tai galėjo lemti taupomųjų kasų tinklo plėtimą, taip pat žemės ūkiui palankios sąlygos 1894–1895 ir 1898–1900 m. (Tamošiūnas 1974: 12). Kauno miesto plėtrai labai trukdė carinės administracijos įvestas tvirtovės režimas (Meškauskas ir kt. 1976: 94) – turbūt tai ir buvo lėtesnio indėlių didėjimo priežastis.

Kauno mieste 1897 m. gyveno 86,5 tūkst., 1914 m. – 96,9 tūkst. gyventojų (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 1979: 387). 1898 m. vienam Kauno miesto gyventojui teko apie 11,5 rublio, o 1910 m. – apie 20 rublių indėlių. 1913 m. Kauno gubernijoje ši suma buvo 10,41 rublio. 1907 m. ir 1910 m. pradžioje Valstybinės taupomosios kasos Nr. 136, įskaitant centrinę, pašto-telegrafo ir fabriku-gamyklų kasas, indėliai sudarė atitinkamai 30,5 ir 21,1 procento visų Kauno gubernijos taupomųjų kasų indėlių, taigi tai būta stambios kasos.

5 lentelė

Kauno valstybinės taupomosios kasos Nr. 136 indėliai metų pradžioje*

(rubliais)

	1886	1887	1888	1893	1894	1895	1896	1898	1899	1907	1910
Centrinė kasa	28 714	63 025	80 681	449 728	551 850	752 828	824 058	999 442	1 064 937	1 646 123	1 850 827
Pašto-telegrafo kasos	–	–	–	–	28 109	40 135	62 179	131 728	190 056	950 468	937 045
Fabriku-gamyklų kasos	–	–	–	–	–	–	–	211	1 243	5 025	13 008
Iš viso taupomojoje kasoje	28 714	63 025	80 681	449 728	579 959	792 963	886 237	1 131 381	1 256 236	2 601 616	2 800 880

Pastaba: *gali būti nurodyti neišsamūs duomenys.

Šaltinis: LVIA (1887, 1894a, c, 1895a, b, 1898, 1907, 1910).

Kauno valstybinės taupomosios kasos Nr. 136 XIX a. ataskaitose nėra konkrečiai nurodyta, kad ši kasa – centrinė, tačiau iš įvairių metų rodiklių matyti, kad ji buvo labai didelė. 1893 m. tarp jos indėlininkų buvo Šiaulių, Panevėžio miestų valdybos, įvairios Kauno, Radviliškio organizacijos, kariuomenės daliniai (LVIA 1894: 44–49). Tai leidžia daryti išvadą, kad kasa buvo centrinė.

Sprendžiant iš LVIA esančios medžiagos, vėlesniais metais buvo įsteigta naujų pašto-telegrafo kasų, o kai kurios buvo uždarytos (žr. 6 lent.).

Kauno valstybinės taupomosios kasos Nr. 136 pašto-telegrafo kasų indėliai metų pradžioje

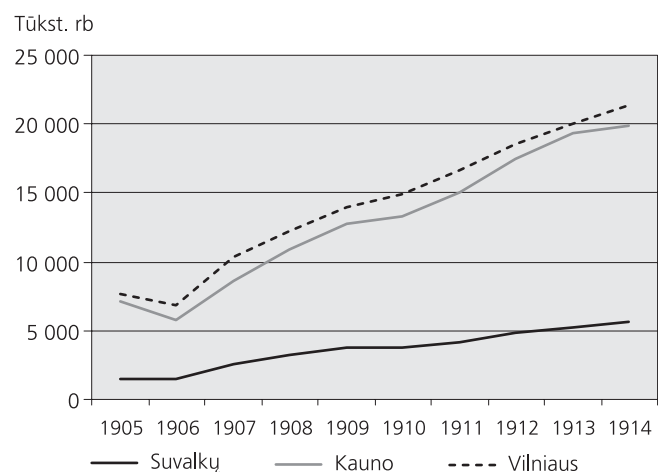
(rubliais)

Pašto telegrafo kasa	Nr.	1894	1895	1896	1898	1899
Jonavos	1	3 089,79	2 124,02	3 922,95	12 193,25	17 549,91
Kauno	2	13 207,55	17 183,72	19 781,80	37 767,31	48 336,88
Kėdainių	3	6 291,40	6 735,32	11 177,04	18 680,86	39 184,94
Ariogalos	4	5 123,53	7 128,14	8 547,37	7 668,56	9 185,64
Vilkijos	5	276,19	1 533,41	2 050,53	2 604,65	4 322,90
Prienų	1; 6	–	816,69	1 252,53	3 716,34	4 430,54
Kruonio	6	120,58	393,16	906,45	–	–
Žiežmarių	7	–	2 909,54	8 206,74	21 085,19	25 912,30
Kaišiadorių	6; 8	–	1 028,50	3 710,25	7 898,93	12 379,48
Jiezno	10; 9	–	192,37	1 729,07	6 220,41	12 840,56
Butrimonių	13; 10	–	90,53	894,46	4 744,97	6 742,37
Čekiškės	11	–	–	–	617,24	1 429,89
Panemunės	12	–	–	–	6 336,07	5 867,69
Balbieriškio	13	–	–	–	2 193,86	1 873,38
Fabrikų-gamyklų taupomoji kasa Kauno metalo gamyklų akcinėje bendrovėje (buv. brolių Šmitų) Šančiuose	–	–	–	–	211,27	1 243,17
Iš viso		28 109,04	40 135,40	62 179,19	131 938,91	191 299,65

Šaltinis: LVIA (1894c, 1895b, 1898).

Visiškai gali būti, kad archyve saugomi ne visų Kauno valstybinės taupomosios kasos Nr. 136 pašto-telegrafo kasų 1894 m. ir 1895 m. dokumentai. Įvairiais metais keitėsi kai kurių taupomųjų kasų (Prienų, Kruonio, Kaišiadorių, Jiezno, Butrimonių) numeriai. LVIA dokumentuose yra pažymėta, kad 1907 m. aptariamoji kasa Nr. 136 turėjo 18 pašto-telegrafo ir 2 fabrikų-gamyklų kasas. 1913 m. pradžioje Kauno valstybinei taupomajai kasai Nr. 136 priklausė 17 pašto-telegrafo kasų: Kauno gubernijoje – Kauno (Nr. 2), Ariogalos (Nr. 4), Vilkijos (Nr. 5), Čekiškės (Nr. 11), Veliuonos (Nr. 16), Šančių (Nr. 17), Suvalkų gubernijoje, Marijampolės valsčiuje – Prienų (Nr. 6), Panemunės (Nr. 12), Balbieriškio (Nr. 13), Gudelių (Nr. 15), Vilniaus gubernijoje, Trakų valsčiuje – Žiežmarių (Nr. 7), Kaišiadorių (Nr. 8), Jiezno (Nr. 9), Butrimonių (Nr. 10), Kruonio (Nr. 14), Stakliškių (Nr. 18), Birštono (Nr. 20), taip pat veikė 2 fabrikų-gamyklų kasos Kaune (Spisok 1913: 107–108).

1 pav. Lietuviškųjų gubernijų taupomųjų kasų indėliai 1905–1914 m.



Šaltinis: Statistinės žinios (1919: 153); sudaryta autorių.

1905 m. sausio 1 d. lietuviškųjų gubernijų taupomosiose kasose buvo 16 420 tūkst. rublių indėlių: Vilniaus gubernijoje – 7 702 tūkst. rublių, Kauno gubernijoje – 7 188 tūkst. rublių, Suvalkų gubernijoje – 1 530 tūkst. rublių (žr. 1 pav.). Per dešimtmetį prieš Pirmąjį pasaulinį karą indėliai Lietuvoje padidėjo 2,9 karto. 1914 m. sausio 1 d. jie sudarė 47 084 tūkst. rublių: Vilniaus gubernijoje – 21 434 tūkst. rublių, Kauno gubernijoje – 19 956 tūkst. rublių, Suvalkų gubernijoje – 5 694 tūkst. rublių. Labiausiai indėliai didėjo Suvalkų gubernijoje – net 3,7 karto (Statistinės žinios 1919: 153).

Nagrinėjamu laikotarpiu, išskyrus 1906 m., indėliai taupomosiose kasose pastoviai ir gana sparčiai didėjo (žr. 7 lent.). Indėlių sumažėjimą 1906 m. lėmė 1905–1907 m. Rusijoje vykusi revoliucija ir Lietuvoje jos sukelti neramumai, prasidėję 1905 m. pabaigoje ir vykę 1906 m. Paminėtinas ir Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) suorganizuotas Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos „darbininkų ir valstiečių“ susirinkimas 1905 m. lapkričio 23 d. Jo nutarimuose buvo raginama kovojant už politinę Lietuvos autonomiją „atsiimti iš taupomųjų kasų (*zberegatel'naja*) visus padėtus pinigus“ (Motieka 1996: 301). 7 lentelėje pateikti duomenys leidžia manyti, kad šis raginimas irgi galėjo turėti įtakos indėlių sumažėjimui: 1906 m. indėliai sudarė tik 86 procentus 1905 m. laikytų indėlių. Nuo 1907 m. indėlių buvo atsiimama mažiau ir į taupomasias kasas, ieškant saugaus investavimo, vėl buvo pradėti dėti smulkūs indėliai. Indėlius dėti skatino ir taupomosiose kasose nuo 3,6 iki 4 procentų padidintos palūkanų normos.

7 lentelė

Taupomųjų kasų indėlių metinis didėjimo tempas trijose lietuviškosiose gubernijose 1906–1914 m.

Gubernija	(procentais)									
	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	
Vilniaus	89	151	119	115	106	112	111	109	107	
Kauno	80	148	127	118	104	113	117	110	103	
Suvalkų	98	174	125	114	103	110	115	110	108	
Visose lietuviškosiose gubernijose	86	152	123	116	105	112	114	109	105	

Šaltinis: Statistinės žinios (1919: 153); autorių skaičiavimai.

Plėtėsi ir taupomųjų kasų tinklas. 1913 m. pradžioje lietuviškosiose gubernijose veikė 274 taupomosios kasos, t. y. per 14 metų jų padaugėjo 78 kasomis, arba 1,4 karto (žr. 8 lent.). Vilniaus gubernijoje buvo 112, Kauno gubernijoje – 126, Suvalkų gubernijoje – 36 taupomosios kasos.

8 lentelė

Lietuviškųjų gubernijų valstybinės taupomosios kasos 1913 m. sausio 1 d.

Taupomosios kasos	Vilniaus gubernija	Kauno gubernija	Suvalkų gubernija	Iš viso
Centrinės:	10	10	9	29
miesto skyriai	1	–	–	1
stočių skyriai	12	–	–	12
Pašto-telegrafo	89	114	27	230
Fabrikų-gamyklų	–	2	–	2
Iš viso	112	126	36	274

Šaltinis: Spisok (1913: 27–29, 107–111, 249–251).

Daugiausia buvo pašto-telegrafo kasų (84 proc.), beveik pusė jų – Kauno gubernijoje. Daugiau nei pusė centrinių taupomųjų kasų ir jų skyrių veikė Vilniaus gubernijoje. Fabrikų-gamyklų kasų buvo tik dvi – abi Kauno gubernijoje: Brolių Tilmansų ir K^o sraigčių ir geležies valcavimo gamykloje Kaune ir Kauno metalo gamyklų akcinėje bendrovėje (buv. brolių Šmitų) Šančiuose.

Gubernijose veikė ir kitų gubernijų centrinių kasų pašto-telegrafo bei stočių kasos: Vilniaus gubernijoje – 5 stočių skyriai ir 12 pašto-telegrafo kasų (iš jų – 7 Kauno), Kauno gubernijoje – 3 stočių skyriai ir 7 pašto-telegrafo kasos, Suvalkų gubernijoje – 2 stočių skyriai ir 5 pašto-telegrafo kasos (iš jų 4 – Kauno, 1 – Vilniaus). 9 lentelėje pateikiami taupomųjų kasų, veikusių atitinkamų gubernijų teritorijose, tinklo rodikliai. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje veikė 22 nelietuviškų gubernijų kasos (Spisok 1913: 29, 111, 251), nustatyta, kad vienai kasai teko 15,71 tūkst. gyventojų ir 319 kv. km teritorijos.

9 lentelė

Lietuviškųjų gubernijų valstybinių taupomųjų kasų tinklo rodikliai 1913 m.

Gubernija	Gyventojai, tūkst.	Plotas, kv. km	Gubernijos teritorijoje veikusios taupomosios kasos	Vienai kasai teko vidutiniškai			Vienam gyventojui teko vidutiniškai indėlių, rb
				gyventojų, tūkst.	teritorijos, kv. km	indėlių, tūkst. rb	
Vilniaus	2 075,9	41 981	128	16,22	328	156,95	9,68
Kauno	1 857,1	40 260	125	14,86	322	154,67	10,41
Suvalkų	718,0	12 162	43	16,70	283	122,49	7,34
Iš viso trijose lietuviškose gubernijose	4 651,0	94 403	296	15,71	319	151,01	9,61

Šaltiniai: A. Rimka (1922: 26–27); Spisok (1913: 27–29, 107–111, 249–251); Statistinės žinios (1919: 153); autorių skaičiavimai.

Taigi 1913 m. daugiausia gyventojų teko vienai taupomajai kasai Suvalkų gubernijoje, mažiausiai – Kauno gubernijoje. Didžiausią teritoriją aptarnavo taupomoji kasa Vilniaus gubernijoje, mažiausią – Suvalkų gubernijoje. Daugiausia indėlių vienai kasai teko Vilniaus gubernijoje, mažiausiai – Suvalkų gubernijoje. Vienam gyventojui daugiausia taupomosiose kasose laikytų indėlių teko Kauno, mažiausiai – Suvalkų gubernijoje.

Lietuviškosiose gubernijose vidutinis indėlis, tekęs vienam gyventojui (9,61 rb), buvo daugiau kaip 1,5 karto didesnis nei Lenkijoje (su Suvalkų gubernija) – 5,79 rublio ir europinėje Rusijos dalyje – 5,88 rublio (Rimka 1922: 94). Tai nėra lengva paaiškinti. Nors indėlininkų tautinė priklausomybė nežinoma, tačiau aišku, kad atkelti į Lietuvą rusų kolonistai valstiečiai ir valdininkai carinės valdžios buvo stipriai remiami materialiai (teikiant paskolas, mokant gerą darbo užmokestį, skiriant pensijas ir kt.). Be to, įtakos galėjo turėti ir lietuviams būdingas ūkiškumas bei taupumas. Kita galima šio reiškinio priežastis – lietuviškosiose gubernijose buvo tankesnis taupomųjų kasų tinklas pagal gyventojų skaičių ir plotą, išskyrus Lenkiją, kurioje kasos buvo tankiau išsidėsčiusios ploto atžvilgiu.

Taupomųjų kasų knygelių skaičius 1914 m., palyginti su 1899 m., padidėjo 3,7 karto, indėlių suma – 4,7 karto, o vidutinis indėlio dydis – 1,3 karto.

Taupomosios knygelės buvo kelių rūšių: 17 formos su alyvų spalvos ir raudonais viršeliais, 3 formos su žaliais viršeliais, 19 formos – atsiskaitymams pagal obligacijas, 3 formos – pašto-telegrafo kasų, 3 formos – valsčiaus kasų, 1 formos – laivų. Taupomųjų knygelių apskaita buvo tvarkoma kiekvienos rūšies atskirai, remiantis 1903 m. nustatyta tvarka (LVIA 1913: 22).

Didžiausius indėlius 1914 m., kaip ir 1889 m., turėjo dvasininkai ir žemvaldžiai (žr. 10 lent.). Trečioje vietoje pagal indėlių dydį – „žemdirbystė ir kaimo verslai“. Pastarųjų indėlininkų, palyginti su visu indėlininkų skaičiumi, per 14 metų padidėjo daugiau nei dvigubai, jų indėlių suma buvo didžiausia – sudarė daugiau kaip pusę (52,1 proc.) visų taupomųjų kasų indėlių. Tai rodo natūrinio ūkio nykimą, prekinį ir piniginių santykių plėtrą Lietuvos žemės ūkyje. Tačiau darytina išvada, kad šios indėlininkų grupės vidutinis indėlis per tą patį laikotarpį padidėjo nedaug – 13 procentų, turint omenyje infliacijos įtaką. Pavyzdžiui, Rusijos rinkoje vien 1900–1906 m. vidutinis kainų indeksas sudarė 111,2 procento (Meškauskas ir kt. 1976: 288).

**Valstybinių taupomųjų kasų indėliai ir taupomųjų knygelių skaičius
lietuviškosiose gubernijose 1914 m. sausio 1 d.**

Indėlininkų užsiėmimas	Taupomųjų knygelių skaičius		Indėlių suma		Indėlio vidutinis dydis, rb
	vienetai	dalis, %	tūkst. rb	dalis, %	
Žemėvalda	2 138	1,1	668,6	1,5	313
Žemdirbystė ir kaimo verslai	84 106	43,3	23 022,9	52,1	273
Miesto verslai	13 930	7,2	2 440,1	5,5	175
Darbas fabrikuose, gamyklose ir rūdynuose	3 052	1,5	532,4	1,2	174
Patarnavimas	16 021	8,2	2 479,4	5,6	155
Prekyba	15 507	7,9	3 687,0	8,4	238
Karinė tarnyba:					
karininkai	2 966	1,5	716,2	1,6	241
žemesnieji laipsniai	9 498	4,9	801,0	1,8	84
Dvasininkai	1 804	0,9	605,0	1,4	335
Civilinė tarnyba	8 951	4,6	1 665,5	3,8	186
Privati tarnyba	20 970	10,8	4 327,2	9,8	206
Kita	15 619	8,1	3 207,1	7,3	205
Iš viso	194 565	100,0	44 152,4	100,0	226

Šaltinis: Statistinės žinios (1919: 154–155).

Pateikiamus rodiklius patvirtina ir žemės ūkio raidos lietuviškosiose gubernijose bruožai. Lietuvos žemės ūkio pagrindas aptariamam prieškariniui laikotarpiu buvo javų auginimas. 1913 m. rugių, žieminių kviečių, bulvių derlingumas, palyginti su 1896–1900 m. vidutiniu derlingumu, padidėjo vidutiniškai 1,2 karto, miežių – 1,4 karto, žirnių – 1,3 karto. Vis daugiau dėmesio pradeda skirti gyvulininkystei ir pieno ūkiui, kurie Lietuvoje buvo gana pelningi, tačiau tai pagrįsti patikimais statistiniais duomenimis nėra galimybės (Rimka 1922: 56–60).

Mažiausia visos indėlių sumos dalis (1,2 proc.) teko fabrikų darbininkams. Ji per nagrinėjamą laikotarpį padidėjo 0,3 procentinio punkto, vidutinis indėlis – 1,51 karto. 1914 m. sausio 1 d. lietuviškosiose gubernijose buvo 4 651 tūkst. gyventojų, iš jų miestuose gyveno 12,52 procento (Rimka 1922: 26–27).

Tuo metu lietuviškųjų gubernijų pramonėje vyko reikšmingi pokyčiai: 1900–1912 m. bendroji pramonės produkcija, skaičiuojant 1900 m. kainomis, padidėjo 62,8 procento, darbuotojų skaičius – 17 procentų, įmonių skaičius – 8,4 procento (Meškauskas ir kt. 1976: 308). XX a. pradžioje lietuviškosiose gubernijose vyko pramonės koncentravimasis ir plėtra, šie procesai paspartėjo po 1908 m. ir yra siejami su gamybos mechanizavimu. Vidutinis metinis lietuviškųjų gubernijų pramonės darbuotojo išdirbis 1900–1912 m. padidėjo 72 procentais, o skaičiuojant 1900 m. kainomis – 39 procentais (Meškauskas 1992: 30). Tačiau darbininkų darbo užmokestis vis dar buvo mažesnis nei Rusijoje, o Rusijoje jis buvo perpus mažesnis nei Anglijoje. Sunki darbininkų ekonominė padėtis lėmė ir žemą jų santaupų lygį.

Tikslių duomenų apie lietuviškųjų gubernijų importą ir eksportą nėra, tačiau netiesiogiai tai rodo pro Lietuvos geležinkelio stotis ir muitines išgabentų ir atgabentų prekių apimtis. 1912 m. duomenimis, žemės ūkio produktų (pagal svorį) geležinkeliu iš Lietuvos išvežta 1,23 karto, žaliavų ir pramonės produkcijos – 1,42 karto daugiau nei atvežta. 17 muitinių, pro kurias gabenta vien arkliais ar vietiniais vandens keliais, duomenys rodo, kad 1913 m. išvežtų javų, maisto, gyvulių, žaliavų ir dirbinių vertė sudaro 11 073 063 rublius, įvežtų – 2 001 554 rublius, t. y. išvežta 5,53 karto daugiau nei įvežta (Rimka 1922: 78–80).

Indėliai atliko ne tik taupymo, bet ir užstato funkciją – tai liudija Finansų ministerijos rinkliavų prižiūrėtojo 1910 m. spalio 29 d. raštas Vilniaus centrinei taupomajai kasai Nr. 98. Jame prašoma be prižiūrėtojo leidimo neišmokėti indėlio baronienei Marfai Stepanovnai

fon Taubè, padėto į Nemenčinės pašto-telegrafo kasą, nes indėlis yra užstatas pagal jos, kaip pardavėjos, pareigas valstybinėje alkoholinių gėrimų krautuveje (LVIA 1911: 39).

Indėliai buvo laikomi ne tik taupomosiose kasose, bet ir kitose kredito įstaigose. 1915 m. sausio 1 d. lietuviškųjų gubernijų kredito įstaigose laikyta 103 160 tūkst. rublių indėlių (žr. 11 lent.). Iš jų didžiausiąją dalį (43,9 proc.) sudaro indėliai valstybinėse taupomosiose kasose.

11 lentelė

Indėliai kredito įstaigose Lietuvoje 1915 m. sausio 1 d.

(tūkst. rublių)

Gubernija	Valstybinės taupomosios kasos	Valstybinis bankas	Komerciniai bankai	Kredito bendrovės	Smulčiojo kredito įstaigos	Iš viso
Vilniaus	22 171	10 119	21 925	2 045	2 228	58 488
Kauno	18 361	3 986	4 723	4 562	3 581	35 213
Suvalkų	4 788	1 292	337	905	2 137	9 459
Iš viso	45 320	15 397	26 985	7 512	7 946	103 160
Dalis, %	43,9	14,9	26,2	7,3	7,7	100,0

Šaltinis: Statistinės žinios (1919: 174).

Daugiau nei pusė visų indėlių (56,7 proc.), taip pat beveik pusė (48,9 proc.) taupomųjų kasų indėlių buvo laikomi Vilniaus gubernijoje, turėjusioje didžiausią valstybinių taupomųjų kasų ir kitų kredito įstaigų tinklą. Visose lietuviškųjų gubernijų kredito įstaigose vienam gyventojui teko vidutiniškai 22 rubliai indėlių. Šis rodiklis didžiausias Vilniaus gubernijoje – 28 rubliai, Kauno gubernijoje – 19 rublių, mažiausias Suvalkų gubernijoje – 13 rublių. Žemiausias Suvalkų gubernijos rodiklis galėtų būti paaiškinamas tuo, kad šiame krašte ūkiai buvo stipresni ir pažangesni, laisvas lėšas buvo stengiamasi panaudoti ūkių plėtrai. Suvalkų gubernijoje daugiausia indėlių laikyta smulčiojo kredito įstaigose – beveik 3 rubliai, skaičiuojant vienam gyventojui. Vilniaus gubernijoje vienam gyventojui tokių indėlių teko apie 1 rublį, Kauno gubernijoje – 2 rubliai (Statistinės žinios 1919: 174; Rimka 1922: 26–27).

Indėlių didėjimas nagrinėjamu laikotarpiu rodo piniginių santykių plėtrą, santaupų prekiniu (daiktiniu) pavidalu vartimą pinigineis santaupomis. Tačiau jis dar nerodo bendro gerovės lygio kilimo, tai tėra tik kapitalistinės ūkio sistemos ir rinkos santykių plėtos rezultatas.

3. Taupomųjų kasų veiklos Vilniaus gubernijoje ir apskrityje ypatybės

Vilniaus apskrityje 1914 m. sausio 1 d. gyveno 484,3 tūkst. gyventojų, iš jų 214,6 tūkst. (44,3 proc.) – miestuose, 269,7 tūkst. (55,7 proc.) – kaimuose; apskrities plotas buvo 6 196 kv. km (Rimka 1922: 26). Oficialiais duomenimis, Vilniaus mieste 1897 m. gyveno 154,5, o 1916 m. – 140,8 tūkst. žmonių (Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 1984: 274).

1912 m. Vilniaus gubernijoje buvo gaminama 48,8 procento visos Lietuvos pramonės produkcijos, joje dirbo 40,9 procento visų darbuotojų. Vilnius nagrinėjamu laikotarpiu buvo nemažas pramonės centras, 1912 m. jame dirbo daugiausia iš visų Lietuvos miestų – 21,5 procento Lietuvos pramonės darbuotojų, jame arba netoli jo veikė dauguma visų gubernijos įmonių (Meškauskas ir kt. 1976: 300). Tačiau žemės ūkio padėtis Vilniaus gubernijoje buvo prastesnė nei kitose gubernijose – derlius joje buvo pats mažiausias iš visų lietuviškųjų gubernijų. Kazimieras Meškauskas (1992: 39) teigia, kad 1913 m. Vilniaus gubernijoje žeminių rugių derlingumas sudarė 77 procentus, miežių – 84, bulvių – 89 procentus, kviečių – 90 procentų Lietuvos atitinkamos kultūros derlingumo vidurkio. Panašiai derlingumas įvertintas ir kituose šaltiniuose (Rimka 1922: 56–57; Tamošiūnas 1974: 22). Tokia gubernijos ekonominė padėtis veikiausiai turėjo įtakos ir taupomųjų kasų tinklui bei gyventojų indėlių lygiui.

Vilniaus gubernijoje 1913 m. sausio 1 d. veikė 10 valstybinių taupomųjų kasų (žr. 12 lent.).

12 lentelė

Vilniaus gubernijos valstybinės taupomosios kasos 1913 m. sausio 1 d.

Centrinė taupomoji kasa	Nr.	Įstaiga, prie kurios įkurta centrinė kasa	Miesto skyriai	Stočių skyriai	Pašto-telegrafo kasų skaičius
Vilniaus	98	Valstybinio banko skyrius	1	–	22
Vileikos	242	lždinė	–	–	13
Dysnos	243	lždinė	–	–	4
Lydos	244	lždinė	–	–	14
Ašmenos	245	lždinė	–	–	5
Švenčionių	246	lždinė	–	–	19
Trakų	247	lždinė	–	–	8
Vilniaus	802	lždinė	–	–	–
Polesės (Vilniaus m.)	865	Polesės geležinkelio valdyba	–	12	–
Smurgainių	976	lždinė	–	–	4
Iš viso			1	12	89

Šaltinis: Spisok (1913: 27–29).

Kaip buvo minėta, Vilniaus gubernijoje veikė ir nelietuviškų gubernijų 5 stočių skyriai, 5 pašto-telegrafo kasos, taip pat 7 Kauno centrinės taupomosios kasos Nr. 136 pašto-telegrafo kasos. Vilniaus gubernijos centrinės taupomosios kasos Nr. 98 viena pašto-telegrafo kasa veikė Alytuje, priklausiusiame Suvalkų gubernijai.

Didžiausia Vilniaus gubernijoje buvo Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98, aptarnavusi beveik visą Vilniaus apskritį. Jos centrinė taupomoji kasa turėjo du miesto skyrius. 1911 m. rašte, kuriuo kreipiamasi į Valstybinių taupomųjų kasų valdybą dėl 1896 m. atidaryto Užupio miesto skyriaus uždarymo, rašoma, kad skyrius yra Aušros vartų gatvėje ir kad jis „funkcionuoja labai silpnai“, nes netoli yra dvi pašto kasos, „visiškai tenkinančios šio rajono interesus“, viena jų – geležinkelio stotyje. Rašte centrinė kasa taip pat prašo, uždarius šį skyrių, leisti 2-ajam miesto skyriui Naujamiestyje operacijas atlikti ne keturias dienas per savaitę, o kasdien (LVIA 1911: 42–43). Tačiau LVIA saugoma Naujamiesčio miesto skyriaus 17 formos taupomoji knygelė Nr. 4732 alyvų spalvos viršeliais (ji buvo pamesta ir vietoj jos išduotas dublikatas) rodo, kad anksčiau Naujamiesčio skyrius dirbo penkias dienas per savaitę: jos viršelyje nurodyta, kad skyrius dirba pirmadieniais, trečiadieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais iki pusiaudienio, taip pat šeštadieniais nuo 7.30 iki 8.30 val. vakaro ir sekmadieniais nuo 10 iki 12 val. dienos (LVIA 1911: 109). Pirmas įrašas knygelėje padarytas 1907 m. balandį, paskutinis – 1910 m. balandį.

1913 m. ši centrinė kasa turėjo vieną miesto skyrių. Jai priklausė 22 pašto-telegrafo kasos: Vilniaus (Nr. 1) – pati didžiausia, metų pradžioje turėjusi 42 procentus visų kasos Nr. 98 pašto-telegrafo kasų indėlių, Naujosios Vilnios (Nr. 2), Molėtų (Nr. 3), Mykoliškio (Nr. 4), Širvintų (Nr. 5), Beniakonių (Nr. 6) – Lydos apskrityje; Verkių (Nr. 7), Jašiūnų (Nr. 8), Maišiagalos (Nr. 9), Giedraičių (Nr. 10), Varnionių (Nr. 11), Šnipiškių (Nr. 12), Antakalnio (Nr. 13), Lukiškių (Nr. 14), Alytaus (Nr. 15) – Belaja Olitoje, Kalvarijos valsčiuje, Suvalkų gubernijoje; Varėnos stoties (Nr. 16), Alytaus (Nr. 17) – Trakų apskrityje; Nemenčinės (Nr. 18), Vilniaus stoties (Nr. 19), Vilniaus Naujamiesčio (Nr. 20), Vilniaus Užupio (Nr. 21) ir Marcinkonių (Nr. 22) – Trakų apskrityje (LVIA 1913: 30–31; Spisok 1913: 28).

Nors LVIA saugomos Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 veiklos 1912, 1913, 1916 ir 1918 metų ataskaitos, yra pagrindo manyti, kad Pirmojo pasaulinio karo metu kasa buvo evakuota į Rusiją, Nižnij Novgorodą, todėl negalėjo normaliai veikti, o didelė dalis indėlių galėjo būti faktiškai įšaldyta. Vienu pašto-telegrafo kasų (Nr. 7, 11, 19) veiklos 1918 m. ataskaitose nurodyta, kad jos parengtos Nižnij Novgorode, kai kurių ataskaitų parengimo vieta iš viso nenurodyta, kitų kasų (Nr. 8, 14, 17, 20, 22, 24, 25) ataskaitose nurodytas Vilnius (LVIA 1918). Daromą prielaidą netiesiogiai patvirtina ir duomenys apie karo metu sumažėjusias taupomosios kasos Nr. 98 išlaidas: 1912 m. jos buvo 19 381,61 rublio, 1913 m. – 20 067,11 rublio, 1916 m. – 12 968,98 rublio. Be to, 1916 m. nenu-

rodytos išlaidos patalpų nuomai, valdininkų kelionėms ir komandiruotėms, pašto-telegrafo apygardoms už pašto-telegrafo kasų aptarnavimą. 1916 m. atliktų indėlių operacijų skaičius, palyginti su 1913 m., sumažėjo beveik 16 kartų. Ypač mažai buvo išmokėta indėlių (2 221 vnt.). Indėlių išmokėjimo operacijų atlikta 28,5 karto mažiau nei 1913 m. (LVIA 1913, 1914, 1917).

1912 m., 1913 m. ir 1914 m. pradžioje šios centrinės kasos su skyriais ir pašto-telegrafo kasomis indėliai sudarė atitinkamai 38,7, 37,4 ir 36,3 procento visų Vilniaus gubernijos taupomųjų kasų indėlių.

13 lentelė

Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 indėliai metų pradžioje

(rubliais)

	1912	1913	1914	1916	1917	1918	1919
Centrinė kasa, kuriai priklausė:	3 849 983	3 925 068	3 947 406	4 541 350	4 013 385	3 946 490	3 925 649
miesto skyriai	227 843	223 741	222 421	165 137	156 828	149 651	147 868
mokyklų kasos	2 183	2 807	2 094	1 301	1 224	722	745
Pašto-telegrafo kasos	3 304 594	3 596 435	3 840 660	4 239 469	3 777 490	3 591 756	3 494 071
Iš viso taupomojoje kasoje	7 154 577	7 521 503	7 788 066	8 780 820	7 947 703	7 538 246	7 419 720

Šaltiniai: LVIA (1913, 1914, 1917, 1919).

Iš 13 ir 15 lentelėse pateiktų duomenų matyti, kad 1912–1919 m. centrinėje taupomojoje kasoje laikytų indėlių apimtis šiek tiek didesnė nei visų pašto-telegrafo kasų indėlių apimtis, tačiau taupomųjų knygelių centrinėje kasoje beveik perpus mažiau nei pašto-telegrafo kasose. Todėl centrinės taupomosios kasos indėlio vidurkis daugiau kaip du kartus didesnis nei pašto-telegrafo kasų, kurių dauguma aptarnavo kaimo vietas. Vilniaus miestas, kaip rašyta, buvo nepalyginamai geriau ekonomiškai išplėtotas nei jo apskritys ir valsčiai.

1912 m. ir 1913 m. pradžioje prie nagrinėjamos centrinės kasos buvo 11 mokyklų kasų (žr. 14 lent.).

14 lentelė

Mokyklų taupomųjų kasų prie Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 indėliai metų pradžioje

Mokyklos taupomoji kasa	Nr.	Vietovė	Moksleivių skaičius 1912 m.			Indėliai, rb	
			berniukai	mergaitės	iš viso	1912 m.	1913 m.
Realinės mokyklos*	1	Vilniaus m.	531	–	531	95,08	80,82
Mokytojų instituto	4	Vilniaus m.	199	–	199	1,25	1,28
2-osios berniukų gimnazijos	5	Vilniaus m.	546	–	546	1 164,46	1 599,11
Marijos mergaičių mokyklos	6	Vilniaus m.	–	669	669	851,22	996,46
9-osios žydų vidurinės liaudies mokyklos	7	Vilniaus m.	72	96	168	44,11	101,39
3-iosios miesto mokyklos	8	Vilniaus m.	132	–	132	2,48	2,54
Liaudies mokyklos	9	Varnionių miestelis	114	30	144	3,88	3,98
5-osios vidurinės liaudies mokyklos	10	Vilniaus m.	42	80	122	0,25	0,25
Liaudies mokyklos	11	Širvintų miestelis	80	18	98	19,34	19,93
Liaudies mokyklos	13	Molėtų miestelis	61	20	81	1,27	1,30
Liaudies mokyklos	15	Paberžės miestelis	27	15	42	–	–
Iš viso			1 804	928	2 732	2 183,34	2 807,06

Pastaba: *dokumente – učilišče.

Šaltinis: LVIA (1913: 32–33).

XIX a. kilusi mokyklų taupomųjų kasų, kaip vaikų auklėjimo priemonės, idėja Vakarų Europos šalyse, išskyrus Austro-Vengriją, buvo remiama vyriausybių ir visuomenės. Rusijoje 1879 m. mokyklų kasų klausimą pirmą kartą iškėlė Peterburgo pedagogai. 1901 m. paskelbus mokyklų kasų kūrimo prie vidurinių ir pradinių mokymo įstaigų taisyklės, kuriose buvo akcentuojamas šių kasų pedagoginis aspektas ir nustatyti santykiai su centrine taupomąja kasa, prasidėjo tokių kasų steigimas Rusijos imperijoje (Beliavskij 1902: 23–23).

Vilniaus apskrities, kaip ir visų kitų mokyklų kasų, skaičius ir jose laikytų indėlių suma rodo, kad tokios kasos negalėjo turėti ekonominės reikšmės, jų paskirtis buvo daugiau auklėjamoji: 1912–1913 m. 2-osios berniukų gimnazijos taupomojoje kasoje Nr. 5 vienam mokiniui teko daugiausia indėlių, tačiau šis rodiklis nesiekė nei 3 rublių, visose kitose kasose jis buvo apie 1 rublį (LVIA 1913: 32–33). Vokietijoje mokyklų kasų vienos taupomosios knygelės vidutinis indėlis 1883 m. buvo 10 markių 33 pfeningai, 1887 m. Prancūzijoje – 24,30 franko (Beliavskij 1902: 12, 14).

Visos Vilniaus apskrities mokyklų taupomosios kasos buvo įsteigtos 1902 m., išskyrus Paberžės kasą (1907 m.). Tai, kad trūksta kai kurių kasų numerių, rodytų, kad jų skaičius mažėjo. Į Vilniaus valstybinę taupomąją kasą Nr. 98 kreipėsi 9-osios žydų vidurinės liaudies mokyklos taupomosios kasos Nr. 7 vadovas, prašydamas uždaryti kasą, kuri „pastaraisiais metais dirba labai silpnai“ (LVIA 1913: 66). 1913 m. pradžioje buvo uždarytos 8 kasos, tų metų kovo 1 d. veikė tik 3 kasos (LVIA 1913: 61).

15 lentelė

Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 indėliai ir palūkanų normos

Rodiklis	Centrinė taupomoji kasa		Pašto-telegrafo kasos		Visoje taupomojoje kasoje	
	1912 m.	1913 m.	1912 m.	1913 m.	1912 m.	1913 m.
Taupomųjų knygelių skaičius metų pradžioje	15 820	15 722	27 962	30 003	43 782	45 725
Indėliai metų pradžioje, rb	3 849 983	3 925 068	3 304 594	3 596 435	7 154 577	7 521 503
Vienos knygelės vidutinis indėlis, rb	243,36	249,65	118,18	119,87	163,41	164,49
Faktinė vidutinė metų palūkanų norma, %	3,37	3,37	3,10	3,07	3,16	3,14

Šaltinis: LVIA (1913, 1914); autorių skaičiavimai.

Sugretinus 10 ir 15 lentelių duomenis, matyti, kad Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 taupomųjų knygelių skaičius sudaro beveik ketvirtadalį visų lietuviškųjų gubernijų knygelių, tačiau indėlių suma nesudaro nė penktadalio. Tai rodo, kad Vilniaus apskrityje, ypač kaimo vietovėje, laikyta daug smulkių indėlių. Todėl ir nagrinėjamų pašto-telegrafo kasų vidutinis indėlis sudaro šiek tiek daugiau kaip pusę visų lietuviškųjų gubernijų pašto-telegrafo kasų vidutinio indėlio.

16 lentelė

Vilniaus gubernijos valstybinių taupomųjų kasų indėliai ir palūkanų normos

Rodiklis	Centrinės taupomosios kasos		Pašto-telegrafo kasos		Iš viso taupomosiose kasose	
	1913 m.	1914 m.	1913 m.	1914 m.	1913 m.	1914 m.
Taupomųjų knygelių skaičius metų pradžioje	42 119	43 349	57 523	61 121	99 642	104 470
Indėliai metų pradžioje, rb	10 136 201	10 637 014	9 953 543	10 797 669	20 089 744	21 434 683
Vienos knygelės vidutinis indėlis, rb	240,66	245,38	173,04	176,66	201,62	205,18
Faktinė vidutinė metų palūkanų norma, %	3,12	–	3,01	–	3,07	–

Šaltinis: A. Rimka (1922: 93); autorių skaičiavimai.

Iš 15 ir 16 lentelių matyti, kad 1913 m. Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 taupomųjų knygelių skaičius sudarė 46 procentus visoje Vilniaus gubernijoje 1914 m. pradžioje turėtų taupomųjų knygelių, indėlių suma – 37 procentus, vidutinis indėlis 82 procentus gubernijos vidurkio. Tačiau centrinės kasos vidutinis indėlis buvo 9 rubliais didesnis, o pašto-telegrafo kasų – 53 rubliais mažesnis nei gubernijoje.

Siekiant atlikti išsamesnę analizę, taupomosios kasos čia grupuojamos į aptarnaujančias Vilniaus miestą ir periferiją, kuriai teko didelė dalis kaimo vietovių. Beveik viso Vilniaus miesto indėlininkus aptarnavo centrinė taupomoji kasa ir jos skyriai, taip pat mieste veikusios pašto-telegrafo kasos: Vilniaus (Nr. 1), Šnipiškių (Nr. 12), Lukiškių (Nr. 14), Vilniaus stoties (Nr. 19), Vilniaus Naujamiesčio (Nr. 20), Vilniaus Užupio (Nr. 21). 1918 m. duomenimis, joms teko 83 procentai visos Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 indėlių, o Vilniaus apskrities periferijoje buvusioms pašto-telegrafo kasoms – tik 17 procentų indėlių (LVIA 1918).

Kaip nurodyta 12 lentelėje, Vilniaus mieste taip pat veikė ir nedidelė centrinė taupomoji kasa Nr. 802 (ji neturėjo nei skyrių, nei pašto-telegrafo kasų), tačiau duomenų apie jos indėlių apimtį ir kitų rodiklių rasti nepavyko.

Šio straipsnio autorių skaičiavimais, Vilniaus apskrityje indėlių vienam gyventojui vidutiniškai teko 1,5 karto daugiau nei visoje Vilniaus gubernijoje (9,68 rb): Vilniaus apskrityje 1913 m. vienam gyventojui teko apytiksliai 15,5 rublio, 1914 m. – 16 rublių. Tokius rodiklius lėmė tai, kad Vilniaus mieste vienam gyventojui teko labai didelis indėlis: 1918 m. duomenimis, jis buvo apie 44 rublius, nors vienam Vilniaus apskrities kaimo gyventojui teko mažiau nei 4 rubliai.

1914 m. Vilniaus apskrityje 1 tūkst. gyventojų teko apie 94 taupomosios knygelės, t. y. beveik dvigubai daugiau nei visoje Vilniaus gubernijoje (50 knygelių) ar visose lietuviškosiose gubernijose (42 knygelės).

Kaip minėta, pagal 1906 m. Valstybinių taupomųjų kasų įstatus indėlių palūkanų normą nustatydavo finansų ministras. Tačiau faktinė palūkanų norma buvo mažesnė, nes įstatuose buvo numatyta įvairių sąlygų, kaip antai apribojimas, kad „palūkanos skaičiuojamos tik sveikiems rubliams, pradedant pirmąja kito mėnesio diena, padėjus įnašą ir tik už visą mėnesį“ (atmetus likusias dienas). Faktinė palūkanų norma skyrėsi nuo nustatytosios dar ir dėl to, kad įstaigų ir bendrovių indėliams, didesniems kaip 1 tūkst. rublių, palūkanų norma buvo nustatoma finansų ministro pagal atitinkamą išankstinį susitarimą, tačiau kiekvienu atveju žemesnė nei nustatyta bendra palūkanų norma (Svod 1910: 64).

Kaip matyti iš 15 lentelės, Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 faktinė indėlių metų palūkanų norma 1912 m. ir 1913 m. buvo atitinkamai 3,16 ir 3,14 procento, t. y. maždaug 0,07 procentinio punkto didesnė nei visos gubernijos 1913 m. vidurkis. Centrinės taupomosios kasos šis rodiklis buvo 0,3 procentinio punkto didesnis nei pašto-telegrafo kasų.

17 lentelė

Vilniaus valstybinės taupomosios kasos Nr. 98 operacijų skaičius per metus

Operacija	Centrinė taupomoji kasa		Pašto-telegrafo kasos		Visoje taupomojoje kasoje	
	1912 m.	1913 m.	1912 m.	1913 m.	1912 m.	1913 m.
Indėlio priėmimas	17 684	16 526	50 718	53 505	68 402	70 031
Indėlio grąžinimas	16 752	16 172	44 133	47 043	60 885	63 215
Iš viso operacijų	34 436	32 698	94 851	100 548	129 287	133 246

Šaltinis: LVIA (1913, 1914); autorių skaičiavimai.

Tokius rodiklius galima paaiškinti tuo, kad pašto-telegrafo kasų, kaip ir visų lietuviškųjų gubernijų tokių kasų, indėliai paprastai buvo gerokai smulkesni ir laikomi trumpesnį laiką nei centrinėse kasose. Todėl ir operacijų (priėmimo ir grąžinimo) buvo atlikta daug daugiau (žr. 17 lent.). Pašto-telegrafo kasų faktinė palūkanų norma buvo kur kas mažesnė ir dėl įstatuose nurodytų palūkanų skaičiavimo sąlygų, dėl to labiausiai nukentėdavo smulkieji indėlininkai.

Išvados

Susisteminius ir išnagrinėjus pirminiuose ir kituose šaltiniuose pateiktą informaciją apie carinės Rusijos okupuotoje Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje veikusias taupomasias kasas, galima daryti tokias svarbiausias išvadas:

1. Taupomosios kasos Rusijos imperijos teritorijoje buvo pradėtos steigti prie valsčių valdybų, priėmus 1839 m. birželio 10 d. įstatymą dėl pagalbos ir taupomųjų kasų kūrimo. 1850 m. nuspręsta tokias kasas steigti ir vakarinėse gubernijose, tarp jų – Vilniaus bei Kauno. Taupomųjų kasų atliekamos operacijos buvo visai menkos, kasoms pavyko pritraukti tik labai nedideles lėšas. Pagal 1841 m. spalio 30 d. įstatymą buvo pradėtos kurti pirmosios Rusijos imperijos teritorijoje miestų taupomosios kasos. Visoms taupomosioms kasoms vadovavo Valstybinis bankas.

2. 1885 m. birželio 1 d. patvirtinti nauji Valstybinių taupomųjų kasų įstatymai buvo tobulesnė nei ankstesnieji, todėl padidėjo indėlių įplaukos, palengvėjo naujų kasų steigimas, didėjo jų skaičius. Indėlininkais galėjo būti įvairių luomų asmenys, įstaigos ir bendrovės. Valdžia skyrė daugiau dėmesio taupomųjų kasų darbui ir dėjo pastangas pritraukti smulkiuosius indėlininkus. 1897 m. pradžioje lietuviškose Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose 1 tūkst. gyventojų teko apie 14 taupomųjų knygelių.

3. 1899 m. pradžioje didžiausią indėlių dalį sudarė asmenų, užsiimančių žemdirbyste ir kaimo verslais (28,1 proc.), privačia tarnyba (13,1 proc.), prekyba (10,4 proc.), turėti indėliai, o mažiausią (0,9 proc.) – pramonės įmonių darbuotojų indėliai. Tokie duomenys atitiko tuometę lietuviškųjų gubernijų ekonomikos struktūrą.

4. Taupomųjų kasų tinklas plėtėsi: 1913 m. pradžioje lietuviškosiose gubernijose veikė 274 taupomosios kasos, t. y. per 14 metų jų padaugėjo 78 kasomis, arba 1,4 karto. Daugiausia, palyginti su gyventojų skaičiumi, taupomųjų kasų buvo Kauno, mažiausiai – Suvalkų gubernijoje; tankiausiai taupomosios kasos buvo išsidėsčiusios Suvalkų, rečiausiai – Vilniaus gubernijoje. Daugiausia indėlių vienai kasai teko Vilniaus gubernijoje, mažiausiai – Suvalkų gubernijoje. Vienam gyventojui daugiausia taupomosioms kasose laikytų indėlių teko Kauno gubernijoje, mažiausiai – Suvalkų gubernijoje. Lietuviškosiose gubernijose buvo tankesnis taupomųjų kasų tinklas, skaičiuojant pagal gyventojų skaičių ir teritorijos plotą, o gyventojų turimo indėlio vidutinis dydis buvo daugiau kaip 1,5 karto didesnis nei europinėje Rusijos imperijos dalyje.

5. 1914 m., palyginti su 1899 m., taupomųjų knygelių skaičius padidėjo 3,7 karto, indėlių suma – 4,7 karto, o vidutinis indėlio dydis – 1,3 karto. Žemdirbyste ir kaimo verslais užsiimančių indėlininkų skaičius, palyginti su visų indėlininkų skaičiumi, per 14 metų padidėjo daugiau nei dvigubai, jų laikytų indėlių suma buvo pati didžiausia – ji sudarė daugiau nei pusę visų taupomųjų kasų indėlių. Tai rodo natūrinio ūkio nykimą, prekių ir piniginių santykių plėtrą Lietuvos žemės ūkyje. Vis dėlto šios indėlininkų grupės vidutinis indėlis per tą patį laikotarpį padidėjo tik 13 procentų.

6. Indėliai buvo laikomi ne tik valstybinėse taupomosioms kasose, bet ir kitose kredito įstaigose, tačiau didžiausią dalį (1915 m. pradžioje – 43,9 proc.) indėlių sudarė taupomųjų kasų indėliai. Daugiau nei pusė (56,7 proc.) visų indėlių, beveik pusė (48,9 proc.) taupomųjų kasų indėlių laikyta Vilniaus gubernijoje, kurioje valstybinių taupomųjų kasų ir kitų kredito įstaigų tinklas buvo didžiausias. Visose lietuviškųjų gubernijų kredito įstaigose vienam gyventojui teko vidutiniškai 22 rubliai, Vilniaus gubernijoje – 28 rubliai indėlių.

7. Vilnius nagrinėjamu laikotarpiu buvo didžiausias lietuviškųjų gubernijų pramonės centras, bet žemės ūkio padėtis Vilniaus gubernijoje buvo pati prasčiausia. Tai turėjo įtakos ir taupomųjų kasų tinklui bei gyventojų indėlių lygiui. Vilniaus apskrityje 1914 m. 1 tūkst. gyventojų teko apie 94 taupomasias knygeles, t. y. maždaug dvigubai daugiau nei visoje Vilniaus gubernijoje ar visose lietuviškosiose gubernijose. Vilniaus apskrityje vienam gyventojui tekusio indėlio suma buvo daugiau kaip 1,5 karto didesnė nei visoje Vilniaus gubernijoje. Vidutinis vieno gyventojų indėlis Vilniaus mieste buvo didelis, bet kaimiškoje apskrities dalyje – labai menkas, nes pastarojoje indėliai buvo gerokai smulkesni ir laikomi trumpesnį laiką.

8. Taupomųjų kasų indėlių faktinė palūkanų norma buvo mažesnė nei nustatyta įstatuose, o nuo 1906 m. – mažesnė nei nustatyta finansų ministro, nes ją skaičiuojant taikyti

taupomųjų kasų įstatuose nurodyti apribojimai (palūkanos buvo skaičiuojamos tik sveikiems rubliams, atmetus kapeikas, tik už visą mėnesį, atmetus likusias dienas ir kt.). Tokie apribojimai ypač mažino palūkanas, mokamas už mažus, judrius, taupomosiose kasose trumpesnį laiką laikomus indėlius ir prieštaravo pagrindiniam taupomųjų kasų tikslui – suteikti galimybę nepasiturintiems asmenims taupyti mažomis sumomis.

9. Taupomųjų kasų kūrimui ir veiklai buvo būdingi tie patys Rusijos imperijos ekonominio ir politinio atsilikimo lemiami prieštaravimai, kaip ir visai kredito sistemai. Kredito išteklių kaupimas, panaudojant okupuotų kraštų gyventojų santaupas, buvo viena iš imperinės politikos įgyvendinimo priemonių.

Literatūra

- Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1979: Vilnius: Mokslas, 5.
- Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1984: Vilnius: Mokslas, 12.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1887: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Общій свод или годовой баланс лицевых счетов*, f. 546, ap. 1, b. 3.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1890: *Vilniaus gubernijos Švenčionių m. taupomoji kasa Nr. 246. Книга объявлений, часть 2*, f. 518, ap. 1, b. 440.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1894a: *Циркуляры и другая переписка по сберкассам*, f. 546, ap. 2, b. 660.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1894b: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Общій баланс лицевых счетов*, f. 546, ap. 1, b. 4.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1894c: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Общій счет сберегательной кассы по почтово телеграфной кассе*, f. 546, ap. 2, b. 661.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1895a: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Общій свод или годовой баланс лицевых счетов*, f. 546, ap. 1, b. 5.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1895b: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Общій свод или годовой баланс лицевых счетов заключен к 1895*, f. 546, ap. 2, b. 662.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1895c: *Секретные циркуляры и переписка, найденные в делах по 1895 (1890–1893)*, f. 546, ap. 2, b. 237.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1898: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Общій баланс или годичный свод лицевых счетов за 1898*, f. 546, ap. 1, b. 6.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1907: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Главная книга государственной центральной сберегательной кассы No 136 при Ковенском отд. Гос. банке за 1907 г., часть 1*, f. 546, ap. 1, b. 7.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1910: *Valstybinio banko Kauno skyrius. Главная книга государственной центральной сберегательной кассы No 136 при Ковенском отд. Гос. банке за 1910 г.*, f. 546, ap. 1, b. 10.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1911: *Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98. Переписка с гос. банком, управлением гос. сберегательных касс о внесении изменений в финансовую документацию и по другим вопросам*, f. 518, ap. 1, b. 195.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1913: *Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98. Годовой отчет за 1912*, f. 518, ap. 1, b. 232.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1914: *Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98. Отчет за 1913 год*, f. 518, ap. 1, b. 277.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1917: *Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98. Отчет за 1916 год*, f. 518, ap. 1, b. 331.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1918: *Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98. Выписка остатков по лицевым счетам вкладчиков (приложение к годовому отчету за 1917 г.)*, f. 518, ap. 1, b. 351.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) 1919: *Valstybinė taupomoji kasa Nr. 98. Годовой отчет за 1918*, f. 518, ap. 1, b. 352.
- Mačiekus V. 1999: Lietuvos taupomojo banko ištakos. – *Lietuvos taupomasis bankas*, 29–43.
- Meškauskas K. 1992: *Lietuvos ūkis 1900–1940 m.* Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
- Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. 1976: *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu.* Vilnius: Mintis.
- Motieka E. 1996: *Didysis Vilniaus Seimas.* Vilnius: Saulabrolis.
- Prūsas A. 1926: *Bankai ir kreditas Lietuvoje ligi 1915 metų*, Kaunas.
- Rimka A. 1922: *Lietuvos ūkis: statistikos tyrinėjimai.* Kaunas: „Švyturio“ bendrovė.
- Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m.* 1919. Kaunas.
- Šalčius P. 1935: *Iš kredito istorijos Lietuvoje*, Kaunas.
- Tamošiūnas J. 1974: *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos.* Vilnius: Mintis.
- Terleckas V., Čepienė I., Jasienė M. 2003: Akcinės komercinės bankininkystės pradininkui Lietuvoje – 130 metų. – *Pinigų studijos* 1, 81–96.

- Terleckas V. 2004a: Kreditas ir kredito įstaigos Lietuvoje 1795–1860 metais. – *Pinigų studijos* 1, 70–88.
- Terleckas V. 2004b: Savitarpio kredito bendrovės (1873–1914 m.) ir jų veiklos bruožai. – *Pinigų studijos* 3, 30–48.
- Белявский Н. (Beliauskij) 1902: *Школьные сберегательные кассы*. Юрьев: Типография К. Маттисена.
- Голубев А. К. (Golubev) (сост.) 1899: *Русские банки*. С.-Петербург: Лештуковская паровая скоропечатание Я. О. Яблонского.
- Ежегодник министерства финансов (Ježegodnik)* 1900. С.-Петербург.
- Ежегодник министерства финансов (Ježegodnik)* 1901. С.-Петербург.
- Журнал министерства государственных имуществ* 1858. С.-Петербург, 66.
- Свод законов Российской Империи (Svod)* 1857. С.-Петербург: Типография Второго Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии, 11(2).
- Свод законов Российской Империи, книга третья (Svod)* 1910. Москва: Т-во скоропечатни А. А. Левенсона, 10–12.
- Список государственных сберегательных касс и их отделений на 1 января 1913 г. (Spisok)* 1913: Санкт-Петербург.
- Россия. Законы и постановления Российской Империи (Rossija)* 1887. С.-Петербург.
- Gauta 2005 m. liepos mėn.*
- Priimta spaudai 2005 m. rugpjūčio mėn.*

Summary

SAVINGS BANKS IN LITHUANIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND THE EARLY 20TH CENTURY

Irena Čepienė, Meilutė Jasienė

Based on the data of original sources and other information, the paper attempts at systematizing, summarizing and analyzing the basic features of the origination, establishment and development of savings banks in the territory of present Lithuania seized by Russia in the second half of the 19th century-early 20th century – the former provinces of Vilnius, Kaunas and Suvalkai. The establishment and operation of savings banks was by-law regulated with the purpose of savings banks indicated – to provide poor people with a possibility to save money in small amounts and earn interest on them.

The former network, operation and key indicators of state savings banks, the level of resident deposits, social structure of depositors, and developments of these during the period under review are described. The number, amount of deposits and average deposit of state savings banks increased. This reported about the development of commodity-monetary relations and the capitalist economic system.

The establishment and operation of savings banks was characterized by the same controversy as was typical to the entire credit system, which was determined by the economic and political backwardness of the Russian Empire. Formation of credit resources using the savings of the residents of occupied territories was a means of the imperial policy.